

Јехона СПАХИУ ЈАНЧЕВСКА

ЦИКЛУСОТ НА ПАТРОНОТ ОД ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ ПОБЕДНОСЕЦ ВО МЛАДО НАГОРИЧАНЕ

Клучни зборови: свети Ѓорѓи, хагиографија, Младо Нагоричане, Старо Нагоричане, ерминија/сликарски прирачник, мачења, чуда

Апстракт: Црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане била изградена во втората половина на XVI век, а сликарството кое долго време било затскриено од варовните премази, е настанато кон крајот на истиот век. Во науката е одамна забележано дека дедикацијата, но и архитектонската концепција на храмот претставуваат еден вид имитација на црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане. Со отстранувањето на вартата е констатирано дека и сликарската програма е осмислена по углед на старонагоричкиот храм, на што упатуваат многубројните идејно-тематски релации и сличности. Меѓу богатите тематски целини и циклуси застапени во двете нагорички цркви е и хагиографскиот циклус на патронот св. Ѓорѓи. Според зачуваните сцени, но и според фрагментите од неколку композиции, циклусот во младонагоричката црква веројатно бил составен од околу осумнаесет сцени. Со помош на компаративните анализи ги проследуваме сличностите меѓу „старото“ и „младото“, но и отстапките, различните решенија, како и можните извори во осмислувањето на сцените од циклусот на патронот во црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане.

Варовните премази и преслики со кои од различни причини биле покриени ѕидните површини во неколку храмови на територија на денешна Р. С. Македонија, затскриле голем дел од нивната сликана декорација. Благодарение на конзерваторско-реставраторските зафати преземени од страна на надлежните институции и стручните лица, со отстранувањето на вартата или пресликите се откриени и сè уште се откриваат скапоцени содржини со кои се збогатуваат податоците за нашето културно наследство. Такво е примерот со црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во

Младо Нагоричане, каде што поради премачканите површини со вар сликаниот репертоар долго време бил непознат. Со конзерваторските зафати во голем дел е откриена сликарската програма во олтарскиот простор и во наосот,¹ а со тоа е овозможено и согледување на тематско-иконографските и стилските карактеристики.

Според поновите истражувања се смета дека младонагоричката црква Св. Ѓорѓи Победоносец е изградена во втората половина на XVI век, а за сликарството е искажано мислењето дека е настанато кон крајот на истиот век.² Во науката е одамна забележано дека дедикацијата, но и архитектонската концепција на храмот претставуваат еден вид имитација на црквата Св.

¹ НУ Национален конзерваторски центар – Скопје (некогашен РЗЗСК) во рамките на своите надлежности во повеќе наврати има интервенирано на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане, почнувајќи од конзерваторско-реставраторските истражувања, потоа превентивната заштита и сè до пообемни и посложени конзерваторско-реставраторски зафати на архитектурата и на ѕидното сликарство, како и на иконите и иконостасот кои сè уште се во процес на изведба. Интервенциите и зафатите се вршени согласно правилата, односно критериумите за заштита на културното наследство. Воедно, со Одлука на Владата на РМ (бр. 44-5365/1 од 10.10.2017), црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане е прогласена за културно наследство од особено значење, поткатегија големо значење („Службен весник на РМ“ бр. 147/2017).

² Cf. М.М. Машник, *Ѓидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане*, ЗСУММ 6, Скопје 2007, 131-149; Eadem, „Свети Ѓорѓи Победоносец во с. Младо Нагоричане крај Куманово“, во: Македонско културно наследство. *Христијански споменици*, Скопје 2008, 70-73; Eadem, *Ѓидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓи Победоносец у Младом Нагоричину*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 40, Нови Сад 2012, 19-40.

Ѓорѓи во Старо Нагоричане (изградена во 1313, а живописот е завршен во 1317/18 година).³ Со отстранувањето на ворта е констатирано дека и сликарската програма е осмислена по углед на старонагоричкиот храм, на што упатуваат многубројните идејно-тематски релации и сличности.⁴ Меѓу богатите тематски целини и циклуси застапени во двете нагорички цркви е и житијниот циклус на патронот св. Ѓорѓи.⁵

³ Н.П. Кондаков *Македонија. Археологическое путешествие*, Санкт Петербург 1909, 194-195; Ј. Хаџи-Василевиќ, *Јужна Стара Србија, историјска, етнографска и политичка истражувања, Кумановска област*, књ. 1, Београд 1909, 438; G. Millet, *L'Ancien Art Serbe. Les Églises*, Paris 1919, 101-102; П.Ј. Поповиќ, *Прилог за студију старе српске црквене архитектуре*, Старианар I, Београд 1923, 107; Шупут М., *Српска архитектура у доба турске власти 1459-1690*, Београд 1984, 88.

⁴ М.М. Машниќ, *Сидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 131-132, 133-141; Eadem, *Зидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 19-20, 21-24.

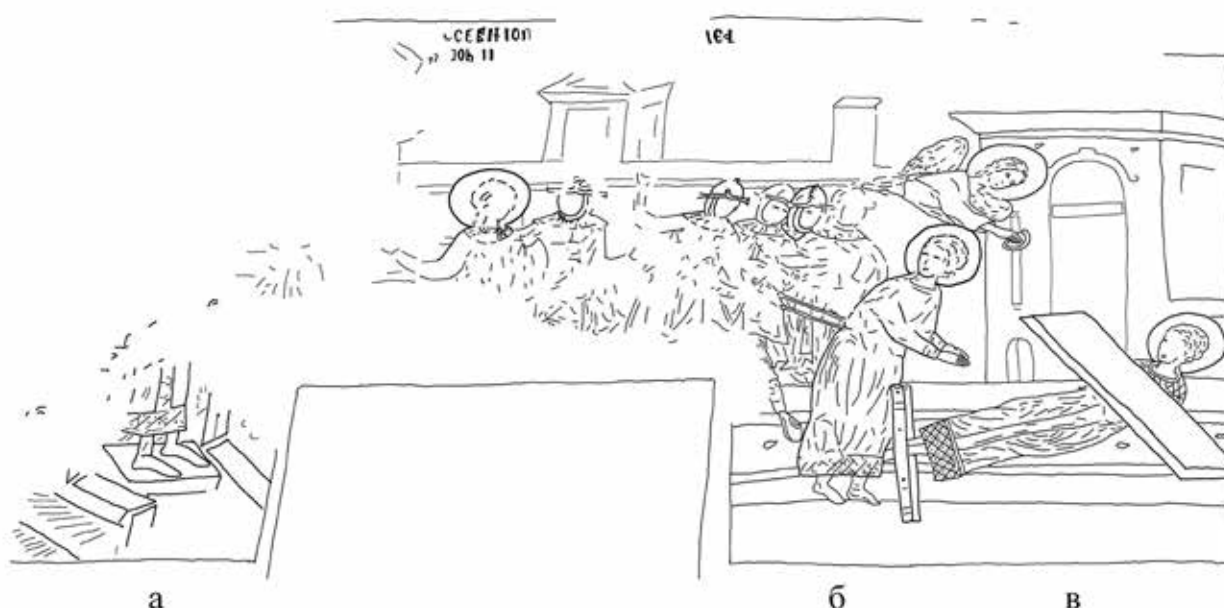
⁵ Циклусот на патронот во црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане (1317/18) кој е раскажан во дваесет сцени (П. Миљковиќ-Пепек, *Делото на зографите Михаило и Еутихиј*, Скопје 1967, 60), е најстариот познат пример на најопширен циклус на светителот и тоа за првпат сместен во наосот, cf. Б. Тодиќ, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 76-77, 113-115; Idem, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд 1998, 183-186, 322-323. Хагиографскиот циклус на св. Ѓорѓи, освен во двете нагорички цркви, на територијата на денешна Р. С. Македонија бил насликан на јужната фасада на црквата Св. Ѓорѓи во Курбиново (Т. Марк-Вајнер смета дека циклусот во курбиновската црква е настанат во XIV век (Т. Mark-Weiner, *Narrative Cycles of the Life of St. George in Byzantine Art*, Ph.D. diss., Institute of Fine Arts, New York University 1977, 53-54, 217), додека С. Томековиќ го датира во XII век (S. Tomković, *Les répercussions du choix du saint patron sur le programme iconographique des églises du 12e siècle en Macédoine et dans le Péloponnèse*, Зограф 12, Нови Сад 1981, 34-36)), веројатно во припратата на црквата Св. Ѓорѓи во Горен Козјак (ок. 1340), каде што се зачувани само две сцени (И.М. Ѓорђевиќ, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994, 139; З. Расолкоска-Николовска, „Црквата Св. Ѓорѓи во Горен Козјак во светлината на новите испитувања“, во: Eadem, *Средновековната уметност во Македонија*, Скопје 2004, 69), потоа на источниот ѕид во припратата на Полошкиот манастир (1608/09), а дванаесетте сцени распоредени во четири зони се раслоени и денес се изложени во НУ Музеј на Р. С. Македонија (Ѓ. Мано-Зиси, *Полошко*, Старианар VI, Београд 1931, 123; Д. Корнаков, *Новооткриени фрески во припратата на манастирската црква Св. Ѓорѓи Полошки од 17 век*, Културно наследство 17-18/1990-91, Скопје 1992, 75-78; Ј. Николиќ-Новаковиќ, *За циклусот на св. Ѓорѓи и зографот од припратата на Полошкиот манастир*,

Со помош на компаративните анализи ќе ги проследиме сличностите меѓу „старото“ и „младото“, но и отстапките, различните решенија, како и можните извори во осмислувањето на сцените од циклусот на патронот во црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане.

Хагиографскиот циклус на кападокискиот великомаченик од црквата во Младо Нагоричане е визуелизиран во втората зона под Христолошките циклуси, а над стоечките светители од првата зона.⁶ Тој е на иста диспозиција како и во Старо

Културно наследство 17-18/1990-91, Скопје 1992, 83-100; В. Поповска-Коробар, *Полошки манастир Св. Ѓорѓи*, Скопје 1998, 34-35), како и во ексонартексот на црквата Воведение на Богородица (Св. Спас) во Кучевиште каде што биле насликани осумнаесет сцени (крај на XVI век), за жал најголем дел уништени во пожарот од 1983 година (П.Н. Милукова, „Христианские древности западной Македонији“, *Известия Русского археологического института в Константинополе* IV, Выпуск 1, София 1899, 133; В. Popović, *The Cycle of Saint George in the Territory of the Peć Patriarchate*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 34-35, Нови Сад 2003, 103-104). Сцените од циклусот на светителот се илустрирани и на трите икони Св. Ѓорѓи со житие, едната икона со седумнаесет сцени (средина на XVI век) од црквата Св. Ѓорѓи во Струга (иконата претходно е датирана во третата четвртина на XIV век: V. Djurić, *Ícônes de Yougoslavie*, Belgrade 1961, 102, pl. XLIII. За ревидирањето на датацијата, cf. С. Цветковски, *Галерија на икони – црква Св. Ѓорѓија Струга*, Струга 2008, 10-11, кат. 7; В. Поповска-Коробар, *Зографи од кругот на Јован Теодоров од Грамоста околу средината на XVI век*, „На траговима Војислава Ј. Ѓурића“ (примљено на скупу Одељења историјских наука 31. марта 2010. године, САНУ и МАНУ Београд 2011, 313, сл. 2), втората икона по потекло од Полошкиот манастир (1630), денес во НУ Завод и Музеј – Прилеп, на којашто се прикажани дванаесет сцени (В. Поповска-Коробар, *Полошки манастир*, 41-42, кат. 11; Д. Корнаков, *Полошки манастир*, Скопје 2006, 142-147, сл. на стр. 144; Н. Митревски, „Икона со ликот и житието на св. Ѓорѓи од Полошкиот манастир (1630)“, во: Idem, *Студии за живописот од Западна Македонија XV-XVIII век*, Скопје 2009, 188-202), а третата икона со дванаесет сцени од манастирот Св. Богородица Пречиста Кичевска, атрибуирано дело на браќата Константин и Атанас Зографи од Корча (1745) (А. Николовски, „Иконописот во црквата и параклисот на манастирот Света Пречиста“, во: Група автори, *Манастир Света Пречиста Кичевска*, Скопје 1990, 108, сл. на стр. 104; М.М. Машниќ, *Непознати икони на браќата Зографи од Корча*, Културно наследство 26-27/2000-2001, Скопје 2001, 32, сл. 8).

⁶ Голем дел од зачуваните сцени се идентификувани од: М.М. Машниќ, *Сидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 135-137; Eadem, *Зидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 23.

Сл. 1 а) Св. Ѓорѓи пред царот Диоклецијан; б) Забодувањето на св. Ѓорѓи со копја; в) Мачењето на св. Ѓорѓи во ќелија, јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане

Нагоричане, со тоа што таму циклусот почнува на источниот ѕид.⁷ Во младонагоричката црква сцените започнуваат на јужниот ѕид во наосот, продолжуваат на западниот ѕид и завршуваат на северниот ѕид каде што, за жал, во голема мера се оштетени. Според зачуваните сцени, но и според фрагментите од неколку композиции, циклусот веројатно бил составен од околу осумнаесет сцени.

Првите три сцени во Младо Нагоричане *Св. Ѓорѓи пред царот Диоклецијан*, *Забодувањето на св. Ѓорѓи со копја* и *Мачењето на св. Ѓорѓи во ќелија* (сл. 1а-в) не се поделени со бордура туку

се слеани како една приказна. Циклусот во Старо Нагоричане, пак, започнува на источниот ѕид со *Разговорот на св. Ѓорѓи со царот Диоклецијан* и *Забодувањето на св. Ѓорѓи со копје*.⁸ Првата сцена *Св. Ѓорѓи пред царот Диоклецијан* која е содржана во сите текстови на неговото житие и како задолжителен дел со неа најчесто започнува циклусот,⁹ во Младо Нагоричане е во голема

⁸ Ibid.

⁹ E.A. Wallis-Budge, *Martyrdom and Miracles of Saint George of Cappadocia. The Coptic Texts*, London 1888, 203-207; K. Krumbacher, *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung*, München 1911, 44; J. Myslivec, *Svatý Jiří ve východokřesťanském umění*, Byzantinoslavica V, Praha 1933-1934, 328; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 116-117. Сцената за првпат се јавува во најстариот зачуван циклус на св. Ѓорѓи во Ѓореме, Ка-

⁷ Во Старо Нагоричане сцените од источниот ѕид преминуваат на јужниот и западниот ѕид каде што доминираат мачењата на св. Ѓорѓи, а на северниот ѕид се илустрирани неговите чуда и смртта, cf. Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 113.

мера оштетена (сл. 1а).¹⁰ На десната страна од сцената, која покрај отпаѓањето на боениот слој и остатоците на варовните премази е дополнително затскриена од иконостасот, од фигурата на царот кој бил прикажан на престол се забележува одеждата и нозете поставени на супедион. До него има остатоци од фигура во стоечка положба која веројатно била дел од царската придружба.¹¹ Св. Ѓорѓи прикажан во патрициска облека со десната рака покажува кон царот, а свртен е кон стражарот кој го води и турка. Според остатоците таа била со слична концепција со сцената од Старо Нагоричане,¹² но со извесни разлики во однос на светителот кој не е свртен кон царот туку кон стражарот кој, пак, отсуствува од старонагоричкиот пример. Насилното приведување на светителот е блиско на описите од втората варијанта на првобитното житие, што воедно се доближува и до сцената од Дечани (ок. 1346).¹³ Меѓутоа, од сите познати илустрации на овој настан, не најдовме на ниту еден пример каде што св. Ѓорѓи гледа кон стражарот.¹⁴

Во продолжение е сцената *Забодувањето на св. Ѓорѓи со копја* (сл. 1б)¹⁵ во која се прикажани четири стражари од кои едниот го забодува светителот со две копја од зад грб. Во заднината има теракотен преграден ѕид со две кули што продолжува од претходната сцена. Разликите со сцената од Старо Нагоричане ги забележуваме во бројот на мачителите и копјата, каде што е прикажан еден војник кој само со едно копје го прободува св. Ѓорѓи во пределот на стомакот.¹⁶

падокија (X век), каде што владетелот е означен како персискиот цар Дадијан, в. G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, T. 1, Paris 1925, 133.

¹⁰ Натписот е оштетен и нечитлив.

¹¹ Во Сликарскиот прирачник на Дионисиј од Фурна се препорачува сликање на двајца стражари кои стојат зад царот, а во близина и други великодостојници и војници, cf. A. Παλαδόπουλου-Κερατζοεζ, *Διονησίου του εκ Φοῦρνα, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, Πετρούπολις 1909, 183 (понатаму: Denys de Fournna); M. Медић, *Стари сликарски приручници III, Ерминија о сликарским веишинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005, 461.

¹² G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge en Yougoslavie (Serbie, Macédoine et Monténégro)*, Vol. III, Paris 1962, pl. 102/1; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24a; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 113.

¹³ Б.М. Поповић, „Програм живописа у капели Пећпала“, во: *Зидно сликарство манастира Дечана: граѓа и студије*, Београд 1995, 454, n. 25, 459.

¹⁴ За изворите, иконографијата, варијантите и многубројните примери на илустрирање на разговорот/испиувањето на св. Ѓорѓи, в. T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 115-119.

¹⁵ Натписот е во целост изгубен.

¹⁶ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*,

Во византиските примери постојат три начини на илустрирање на сцената, кои продолжуваат и во поствизантиската уметност,¹⁷ меѓутоа ниту една не е блиска на нашата композиција.¹⁸

Следна е претставата на *Мачењето на св. Ѓорѓи во ќелија* (сл. 1в)¹⁹ каде што во преден план е прикажан светителот во патрициска облека, како во двете претходни сцени, легнат под тежината на голема камена плоча, а нозете му се прицврстени со стеги. Во заднината се дел од бедемите и една градба со рамен покрив и влез со полукружен завршок, којашто треба да го означува затворот. Во сцената привлекува внимание вклучувањето на ангелот хранител кој во горниот лев дел, од зад бедемите на светителот му принесува полукружен предмет што наликува на леб, односно храна. Покрај различната местоположба,²⁰ разлики меѓу двете нагорички сцени има и во присуството или отсуството на мачителите, положбата на светителот и организирањето на просторот, како и ангелската фигура.

Во житијата на св. Ѓорѓи, затворањето во ќелија и мачењето со камена плоча се честопати наведени како одделни настани,²¹ коишто во нашиот пример се соединети во една композиција. Слична иконографија на мачењето на св. Ѓорѓи во ќелија со камена плоча забележуваме на двостраната икона Св. Ѓорѓи со сцени од неговиот живот од Византискиот музеј во Костур (крај на XIV век),²²

pl. 102/1; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 123, pl. XVIII/24b; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 113.

¹⁷ За трите варијанти на сцената, в. T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 120-125. Во поствизантиската уметност забодувањето со копје е многу често вклучено во хагиографските циклуси на св. Ѓорѓи, cf. B. Роровиќ, *The Cycle of Saint George*, 106. Во Сликарскиот прирачник на Дионисиј од Фурна забодувањето на светителот со две копја е наведено како секвенца во рамките на сцената Разговорот на св. Ѓорѓи со царот Диоклецијан, в. Denys de Fournna, *Op. cit.*, 183; M. Медић, *Op. cit.*, 461.

¹⁸ Нешто подоцна двете копја ги нотираме на иконата од музејот Бенаки во Атина – почеток на XVII век (Δρανδάκη Α., *Εικόνες 14^{ος} – 18^{ος} αιώνας Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη*, Αθήνα 2002, εκ. 83) и на иконата од Св. Богородица Пречиста Кичевска, атрибуирано дело на браќата Константин и Атанас Зографи од Корча – 1745 (M.M. Машник, *Непознати икони на браќата Зографи*, сл. 8), иако во сцените се прикажани само двајца војници, а светителот е свртен кон нив.

¹⁹ Натписот не е зачуван.

²⁰ Оваа сцена во Старо Нагоричане е насликана на западниот ѕид, в. G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 101/4; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XX/24m; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77, 113, таб. XV.

²¹ K. Krumbacher, *Op. cit.*, 162, 175, 188, 197; J. Myslivec, *Op. cit.*, 328.

²² E.N. Τσιγαρίδας, *Εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου*

а

б

в

Сл. 2 а) Мачењето на св. Ѓорѓи на тркало, јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; б) Св. Ѓорѓи на тркало; в) Св. Ѓорѓи храбрен од ангел, јужен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

на иконата Св. Ѓорѓи со житие од Националниот музеј за средновековна уметност во Корча (XVI век),²³ во Полошкиот манастир (1608/09)²⁴ и на иконата Св. Ѓорѓи и св. Димитриј со житијни сцени од Созопол, денес во Националниот црковен историско-археолошки музеј во Софија (крај на XVI век – почеток на XVII век).²⁵ Многу почести се варијантите кога во рамките на оваа сцена се вклучени мачители кои ја поставуваат плочата и/или ги заковуваат стегите на нозете на светителот,²⁶ како што е препорачано и во Сликариот прирачник на Дионисиј од Фурна.²⁷

και ναών της Καστοριάς (12ος-16ος αι.), Αθήνα 2018, 180, еικ. 84.

²³ Santi sull'Adriatico. La circolazione iconica nel basso Adriatico (a cura di: M. Milella – T. Piccolo), Rome 2009, 84.

²⁴ J. Николиќ-Новаковиќ, *Op. cit.*, 84.

²⁵ Ц. Кунева, *Две житијни икони на св. Георги од Црковниот музеј в Софија*, Проблеми на изкуството 3, Софија 2014, 30, ил. на стр. 29

²⁶ Во сцената од двете икони Св. Ѓорѓи со житие од Синај (XIII век и ран XV век) двајца мачители на светителот му поставуваат кружен камен (Г. και Μ. Σωτηρίου, *Εικόνες της μονής Σινά*, т. Α' - Β', Αθήνα 1956-58, 154-155, еικ. 169; E.C. Constantinides, "Une icône historiée de Saint Georges du XIII-e siècle au monastère de Sainte-Catherine du mont Sinai", in: *Древнерусское искусство. Русь. Византия. Балканы. XIII в.*, Т. 19, Санкт Петербург 1997, 88 (=Eadem, *Images from the Byzantine periphery: Studies in Iconography and Style*, Leiden 2007, 164, fig. 6.21; *Holy Image, Hallowed Ground: Icons from Sinai*, eds. R.S. Nelson – K.M. Collins, Los Angeles 2006, 158-159, cat. 16). Во останатите примери, обично се слика камена плоча, како во сцените од Киевската икона – XII-XIII век (Т. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 127, pl. XLVI/79a-l), од Старо Нагоричане

Во пофалбите на Константин Акрополит е наведено дека светителот бил затворен во мрачна ќелија без храна,²⁸ што веројатно ги

– 1317/18 (Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77, 113, таб. XV), од Кремиковци – 1493 (К. Паскалева-Кабадаиева, *Црквата „Св. Георги“*, 83, ил. 45), на струшката икона – средина на XVI век (С. Цветковски, *Op. cit.*, 10-11, кат. 7), на костурската икона Св. Ѓорѓи со сцени од неговиот живот – XVI век, атрибуирано дело на јеромонахот Евстратиос (Κακαβας Γ., *Βυζαντινο Μουσείου Καστοριάς*, Αθήνα 1996, 26-28; E.N. Τσιγαρίδας, *Βυζαντινού Μουσείου Καστοριάς. βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες*, Αθήνα 2002, 24, еικ. 9; Idem, *Εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου*, 456, еικ. 246), на иконата Св. Ѓорѓи со житие (1574) од црквата Успение на Богородица во Чајниче (В. Роровиќ, *The Cycle of Saint George*, 100; *Српске иконе XVI – XVIII вијека из цркава и манастира са простора БиХ*, аутори изложбе: Љ. Шево – Д. Давидовић – М. Унковић, Бања Лука 2017, 10, 77, кат. 9; М. Матић, *Српски иконопис у доба обновљене Пећке патријаршије 1557-1690*, Београд 2017, 399, сл. 137, кат. бр. 27), во параклисот посветен на св. Ѓорѓи во црквата Св. Димитриј во Арбанаси – втора половина на XVI век (Ц. Кунева, *Житијните цикли на св. Георги в Арбанашките цркви „Св. Димитър“ и „Рождество Христово“*, Проблеми на изкуството 2, Софија 2010, 22, ил. на стр. 20), на пеќската икона Св. Ѓорѓи со житие – прва половина на XVII век (V. Djuric, *Op. cit.*, 139, pl. CXVI), на иконата Св. Ѓорѓи од колекцијата Ловерду во Атина – XVII век (М. Βασιλακη, *Εικόνα του αγίου Χαράλαμπος*, Δελτίον ΧΑΕ 31, Αθήνα 1988, 256-257, еικ. 15); на иконата Св. Ѓорѓи со дванаесет житијни сцени од Трново – 1684 (К. Паскалева, *Икони Болгарии*, Софија 1981, 216-217; Eadem, *Iconos de Bulgaria*, Sofia 1989, 170-171), како и во неколку храмови на подрачјето на Пеќската патријаршија (В. Роровиќ, *The Cycle of Saint George*, 98, 100, 101, 103, 105).

²⁷ Denys de Fournas, *Op. cit.*, 183; М. Медић, *Op. cit.*, 461.

²⁸ K. Krumbacher, *Op. cit.*, 228.

поттикнуло сликарите во оваа сцена да го вклучат ангелот хранител. Присуството на ангелот, што е поретко,²⁹ во досегашниот компаративен материјал го среќаваме во црквата Св. Ѓорѓи во Келијана на Крит (1319),³⁰ во Воведение на Богородица (Св. Спас) во Кучевиште (крај на XVI век), каде што била прикажана сцената Св. Ѓорѓи во ќелија и ангелот кој му ја претскажува судбината³¹ и во припратата на манастирот Ломница (1608-09) каде што ангелот го советува светителот додека е во ќелија.³² Во сцената Св. Ѓорѓи во варница, пак, на житијната икона по потекло од Полошкиот манастир (1630),³³ ангелот кој го наткрилува светителот во десната рака држи сличен предмет.³⁴ Во Мачењето на св. Ѓорѓи со метални гребла од припратата на црквата Св. Никола на архонтисата Теологина во Костур (1663),³⁵ претставен е ангелот кој на светителот му приложува маченички венец.

Четвртата сцена на јужниот ѕид го прикажува едно од најчесто илустрираните мачења на св. Ѓорѓи на тркало (Ο ΑΓΙΟΣ ΡΗΩΜΕΝΟΣ ΕΚ ΤΡΟΧΟΥ) (сл. 2а).³⁶ Светителот насликан во

²⁹ На иконата Св. Ѓорѓи со житие од Синај (XIII век), светителот е прикажан во ќелија додека му се обраќа на Бога, а кон него стигнува светлосен зрак како симбол на божественото присуство, в. К. Weitzmann, *The Icon*, New York 1978, 106, pl. 36; E.C. Constantinides, "Une icône historiée de Saint Georges", 85.

³⁰ Во речиси сите сцени од циклусот на св. Ѓорѓи во критската црква е прикажан ангелот или Божјата рака, cf. I. Spatharakis, *Byzantine wall painting of Crete*, Vol. III, Mylopotamos Province, Leiden 2010, 146, 144-147, fig. 197-198, fig. 203-206, fig. 208-211.

³¹ Cf. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије (1557-1614)*, Нови Сад 1965, 92, n. 118; В. Роровиќ, *The Cycle of Saint George*, 103.

³² С. Петковић, *Op. cit.*, 180; З. Кајмаковић, *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1971, 340, црт. XIII/25. Повеќе за сцената од Ломница, за изворите и за други примери, сл. Љ. Шево, *Манастир Ломница*, Београд 1999, 82, 120.

³³ В. Поповска-Коробар, *Полошки манастир*, 42, кат. 11; Н. Митревски, *Op. cit.*, 194, сл. на стр. 195.

³⁴ Според личните согледувања.

³⁵ Πελεκаниδου Σ., *Καστοριά Ι. Βυζαντινά Τοιχογραφία*, Θεσσαλονίκη 1953, πιν. 258β; Μ.Π. Παϊσιδου, *Οι τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της Δυτικής Μακεδονίας*, Αθήνα 2002, πιν. 68β.

³⁶ Μ.Μ. Μашниќ, *Зидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 23, сл. 14. Оваа сцена којашто е најтипична и речиси неизоставна, се смета за стожер и духовен симбол на целиот циклус, cf. Ch. Walter, "The Cycle of Saint George in the Monastery of Dečani", in: *Дечани и византијска уметност средином XIV века: меѓународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечана: сеп-*

перизома е врзан за високо издигнатото дрвено тркало под кое на камен блок се поставени седум копја со различни сечила на врвовите.³⁷ Двајцата мачители го вртат тркалото со помош на јажиња, а зад мачителот на десната страна се наоѓа групата што го следи настанот. Во заднината од двете страни на тркалото се издигнуваат ридови. Следејќи ги хагиографските текстови, во сцената е вклучена и епизодата со ангелот кој го храбри т.е. исцелува светителот, претставена на десната страна.

Иконографската схема е главно стандардна, но со варијации во однос на изгледот на тркалото и инструментите за мачење, облеката и бројот на мачителите, како и присуството/отсуството на царот. За разлика од Старо Нагоричане (сл. 2б),³⁸ тука царот Диоклецијан и царицата Александра се отсутни, а вклучена е епизодата со ангелот исцелител која во Милутиновата црква е издвоена како засебна сцена (сл. 2в),³⁹ така што на овој начин зографите акцентот го ставиле на силата на верата на маченикот и на небесната заштитна интервенција.⁴⁰ Во аналогните примери, спасувањето и исцелувањето на светителот од ангелот е вклучена како епизода или е илустрирана како одделна сцена,⁴¹ а сличен пример на нашиот наоѓаме во Полошкиот манастир Св. Ѓорѓи (1608/09).⁴²

По неа следува сцената во која Св. Ѓорѓи е повторно изнесен пред царот Диоклецијан (ΕΝ ΤΟΒΟΜΟ ΕΛΕΧΟΜΕΝΟΣ) (сл. 3а),⁴³ а во продолжение е *Убивањето на преобратените/христијаните* (ΕΥΣΕΒΗΣ ΕΞΗΦΗ ΤΕΛΗΝΟΣΑΣ) (сл. 3б),⁴⁴ кои се поретко застапени во сликните циклуси на светителот.⁴⁵ На десната страна од

тембар 1985, Ђурић, В. Ј. (ур.), САНУ, Београд 1989, 351-352; Б.М. Поповић, „Програм живописа у капели Пећпала“, 461.

³⁷ Различните видови на сечилата под тркалото се опишани во житието на Никита Давид, cf. Б.М. Поповић, „Програм живописа у капели Пећпала“, 454, n. 27 (за преработената верзија на житието), 462.

³⁸ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 103/3; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24c; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 113.

³⁹ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24d.

⁴⁰ Во Сликарскиот прирачник на Дионисиј од Фурна е наведено дека ангелската фигура го ослободува светителот, в. Depys de Fournas, *Op. cit.*, 183; М. Медић, *Op. cit.*, 461.

⁴¹ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 145, 153-157.

⁴² J. Николиќ-Новаковиќ, *Op. cit.*, 85, сл. 2.

⁴³ М.М. Машниќ, *Зидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 23.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Повторното изнесување на светителот пред царот Диоклецијан, меѓутоа сведено само на нивните

а

б

Сл. 3 а) Св. Ѓорѓи е повторно изнесен пред царот Диоклецијан; б) Убивањето на преобратените/христијаните, јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане

првата сцена е прикажан царот Диоклецијан седнат на висок престол со полукружен наслон до кој водат три скалила. Тој со левата рака се потпира на престолот, а со десната рака во која држи скиптар покажува кон групата составена од царската придружба и гардистите меѓу кои во прв план е св. Ѓорѓи. Светителот е прикажан во перизома, меѓутоа, неговиот лик е изгубен како последица на оштетувањата/варовните наслаги.

Како сведоци на чудото со тркалото, дел од војводите и придружбата на царот во целост се увериле во Христовата вера и се преобратиле, по што царот наредил веднаш да се фатат и без никаков суд да бидат погубени со меч надвор од градот, што е илустрирано во следната сцена. Пред ридестиот предел е прикажан целатот во панцир, со шлем на главата и со развиорена хламида кој во десната подигната рака држи меч со кој ги обезглавил шесте фигури.

Сцените во двете нагорички цркви се многу слични,⁴⁶ освен обратниот распоред на

две претстави, го забележуваме на синајската икона од XIII век, в. Е.С. Constantinides, "Une icône historiée de Saint Georges", 82-84.

⁴⁶ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 103/3; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24e; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 113.

претставите и отсуството на Магнециј покрај Диоклецијан во Младо Нагоричане.

Во продолжение е исто така едно од најчесто вклучуваните мачеништва на Св. Ѓорѓи во јама со вар (Ο ΑΓΙΟΣ ΕΝ ΤΟ ΛΑΚΟ Τ(Ο)Υ ΑΖΒΕΣΤΗ) (сл. 4а-б).⁴⁷ Светителот е прикажан во орантен став по тридневен престој во дупка со свежо изгасена вар, додека двајца го откопуваат погледнувајќи кон небото, а во заднина меѓу карпите неколку фигури го следат настанот, со што сцената е дословно илустрирана според преработената верзија на житието⁴⁸ и според упатството во Ерминијата на Дионисиј од Фурна.⁴⁹ Настанот се случил откако двајцата војводи на царот, Анатолиј и Протолон кои заедно со царицата Александра, инспирирани од примерот на св. Ѓорѓи, преминале во христијанството и отворено ја исповедале својата нова вера. Разлутениот цар наредил светителот да биде фрлен и закопан во

⁴⁷ М.М. Машник, *Ѕидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 136; Eadem, *Ѕидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓи*, 23.

⁴⁸ Сцената не е дел од оригиналната верзија на легендата, cf. K. Krumbacher, *Op.cit.*, 130, 133. За изворите, потоа за преработената верзија на житието и за иконографијата, в. T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 158-165.

⁴⁹ Denys de Fourn, *Op. cit.*, 184; М. Медић, *Op. cit.*, 463.

Сл. 4 Св. Ѓорѓи во јама со вар: а), б) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; в) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

Сл. 5 Св. Ѓорѓи пие отров во присуство на царот: а), б) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; в) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

дупка со вар.⁵⁰ Разликите со старонагоричката сцена ги забележуваме во поставеноста на св. Ѓорѓи кој во постариот пример е свртен налево кон Божјата рака, мачителите кои гледаат кон светителот и присуството на царицата Александра (сл. 4в),⁵¹ која не е прикажана во нашата сцена.⁵² Во византиските и поствизантиските примери доминираат сцените во кои св. Ѓорѓи е претставен во орантен став,⁵³ а сличности, особено во

поставеноста на мачителите и ископаната јама нотираме во црквата Св. Ѓорѓи во Кремиковци (1493),⁵⁴ во Полошкиот манастир (1608/09),⁵⁵ на полошката икона (1630)⁵⁶ и на пеќската икона (прва половина на XVII век).⁵⁷

Следната сцена на јужниот ѕид е *Св. Ѓорѓи пие отров* (Ο ΑΓΙΟΣ ΠΟΤΗΖΟΜΕΝ[ΟΣ] ΦΑ[ΡΜ] ΑΚΥ) во присуство на царот (сл. 5а-б).⁵⁸ Иако ликот на светителот е оштетен, јасно се гледа дека е прикажан мигот на испивање на отровот од шише. Околу него има стражари од кои едниот

⁵⁰ За прифаќањето и исповедувањето на Христовата вера од страна на двајцата војводи и царицата Александра што е карактеристика на „нормалниот текст“ на житието, в. Т. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 159, п. 1-2.

⁵¹ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 102/4, pl. 103/2; Т. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24g; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 113, таб. XIV, сл. 45.

⁵² Присуството на царицата Александра не е споменато во текстот на Симеон Метафраст, в. К. Krumbacher, *Op. cit.*, 130, 133; Т. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 159.

⁵³ Cf. Т. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 160.

⁵⁴ К. Паскалева-Кабадаиева, *Црквата „Св. Георѓи“ в Кремиковскиот манастир*, Софија 1980, 86, ил. 45.

⁵⁵ Ј. Николиќ-Новаковиќ, *Op. cit.*, 85.

⁵⁶ В. Поповска-Коробар, *Полошки манастир*, 41, кат. 11; Н. Митревски, *Op. cit.*, 194, сл. на стр. 195.

⁵⁷ V. Djurić, *Op. cit.*, 139, pl. CXVI.

⁵⁸ М.М. Машниќ, *Ѕидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 136; Eadem, *Ѕидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 23.

а

б

Сл. 6 Мачењето на св. Ѓорѓи со забивање клинци во стопалата: а) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; б) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

замавнува со меч, а еден од присутните во рацете држи второ шише со отров. На десната страна е претставен царот Диоклецијан седнат на престол со широк наслон, додека нозете му се поставени на највисокото четврто скалило. Сцената е во целост илустрирана според верзијата на Симеон Метафраст во која е наведено дека врачот Атанасиј на светителот му дал две шишиња со отров,⁵⁹ што сосема се разликува од таа во Старо Нагоричане (сл. 5в).⁶⁰ Исто така, сцената е илустрирана и според описот даден во Сликарскиот прирачник на Дионисиј од Фурна.⁶¹ Нашиот пример е близок на сцената од Полошкиот манастир (1608/09),⁶² како и на таа од положбата икона (1630).⁶³

Сцената по неа, иако е многу оштетена, во компарација со таа од Старо Нагоричане всушност го прикажува Мачењето на св. Ѓорѓи со забивање клинци во стопалата⁶⁴ (сл. 6а).⁶⁵ Свети Ѓорѓи е прикажан во седечка положба,⁶⁶ околу него се

претставени војниците кои го држат за рамена, додека преостанатите го следат настанот. Еден од нив му забива клинци со едната рака, а со другата рака замавнува со чекан. Мачењето се одвива во планински предел, додека во заднина има градба пред чиј влез е насликана една фигура со подадени раце. Како и во Старо Нагоричане (сл. 6б),⁶⁷ тука веројатно отсутствувал царот. Во житието на св. Ѓорѓи ова мачење е опишано како навлекување на вжештени чизми полни со клинци,⁶⁸ што се прикажува како навлекување на вжештени чизми или многу поретко како забивање на клинци во стапалата. Текстуалните предлошки за сцената со клинци се многу ретки, а варијантата е опишана само во еден ракопис со житието на светителот од 1315 година (Cod. Paris gr. 770).⁶⁹ Оваа варијанта на мачењето ја среќаваме и во приратата на манастирот Сучевица (ок. 1595),⁷⁰ а слична положба на светителот од нашиот пример наоѓаме во Кремиковци (1493)⁷¹ и на иконата Св. Ѓорѓи со житие (1574) од црквата Успение на Богородица во Чајниче.⁷²

⁵⁹ Cf. K. Krumbacher, *Op. cit.*, 188-189.

⁶⁰ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 103/2; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24h; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 114, сл. 45.

⁶¹ Во Сликарскиот прирачник е наведено дека царот седи на престол како и Магнециј, кој всушност не е прикажан во нашата сцена, в. М. Медић, *Op. cit.*, 461-463.

⁶² Ј. Николиќ-Новаковиќ, *Op. cit.*, 86, сл. 3.

⁶³ В. Поповска-Коробар, *Полошки манастир*, 42, кат. 11; Н. Митревски, *Op. cit.*, 195.

⁶⁴ Натписот е во целост оштетен.

⁶⁵ М.М. Машниќ, *Ѕидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 136; Еадем, *Ѕидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓи*, 23.

⁶⁶ Седечката положба на светителот е наведена и во Сликарскиот прирачник на Дионисиј од Фурна, каде

што всушност е опишано навлекувањето на вжештени чизми, в. М. Медић, *Op. cit.*, 461.

⁶⁷ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 103/2; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24i; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 76, 114.

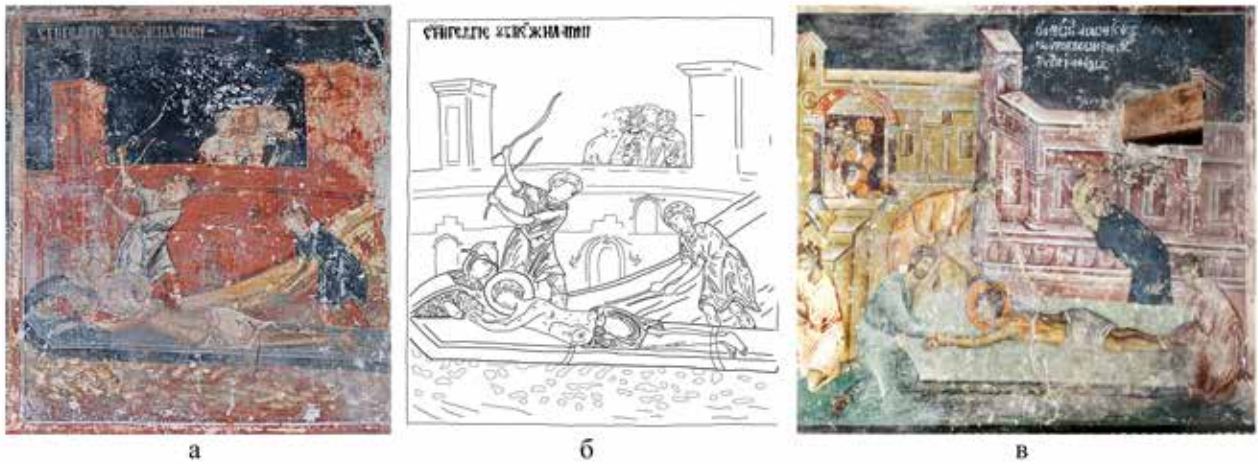
⁶⁸ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 165-173.

⁶⁹ K. Krumbacher, *Op. cit.*, fol. 64^v, fol. 268^r, taf. 2, taf. 3; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 114, н. 161.

⁷⁰ Cf. J. Николиќ-Новаковиќ, *Op. cit.*, 86.

⁷¹ К. Паскалева-Кабаданева, *Црквата „Св. Георги“*, 87-89, ил. 45.

⁷² *Српске иконе XVI - XVIII вијека*, кат. 9. М. Матић, *Op. cit.*, 399, сл. 137, кат. бр. 27.

Сл. 7 Мачењето на св. Ѓорѓи со воловски жили: а), б) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; в) јужен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

Сл. 8 а) Воскресението на мртвиот, западен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; б) Неверувањето дека св. Ѓорѓи може да воскресне мртв; в) Воскресението на мртвиот; западен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

Последна сцена на јужниот ѕид е *Мачењето на св. Ѓорѓи со воловски жили* (СН ГЕОРГИЕ УБЕНЕ ЖИЛАМИН)⁷³ каде што светителот во перизома е легнат на стомак и врзан за мермерна плоча (сл. 7а-б). Еден стражар го држи за рацете, додека двајца мачители го удираат со по две воловски жили,⁷⁴ а телото на св. Ѓорѓи е со рани од здобиените удари. Зад бедемите мачењето го следи царот во придружба на дворјани. Од зачуваните грчки натписи, оваа и следната сцена се единствените чишто легенди се испишани на црковно-словенски јазик. Сцената има главно стандардна

иконографија,⁷⁵ а минималните разлики и меѓу двете нагорички цркви се однесуваат на бројот на мачителите и поставеноста на царот со дворјаните (сл. 7в).⁷⁶

На јужната половина од западниот ѕид е *Воскресението на мртвиот*⁷⁷ (ПАН-ΘΩΣΗΟΛΗ... ..ΝΙΟ ΝΕΡΑ... ΓΕΩΡΓΙΕ ...Τ ΤΒЦАЛЕНЬ)⁷⁸ во чиј централен

⁷³ М.М. Машниќ, *Ѕидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 136; Еадем, *Ѕидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 23.

⁷⁴ Бројката од четири воловски жили е според втората верзија на првобитното житие, cf. Б.М. Поповиќ, „Програм живописа у капели Пећпала“, 454, n. 25, 463, n. 88.

⁷⁵ Оваа сцена во припратата на манастирот Воронеж (1496-99) е дополнета со епизодата во која светителот се моли на Бога додека ангел го држи за рака. Ја користам оваа пригода да изразам благодарност на д-р Елизабета Неграу која ми овозможи увид во нејзината исклучително богата фотодокументација.

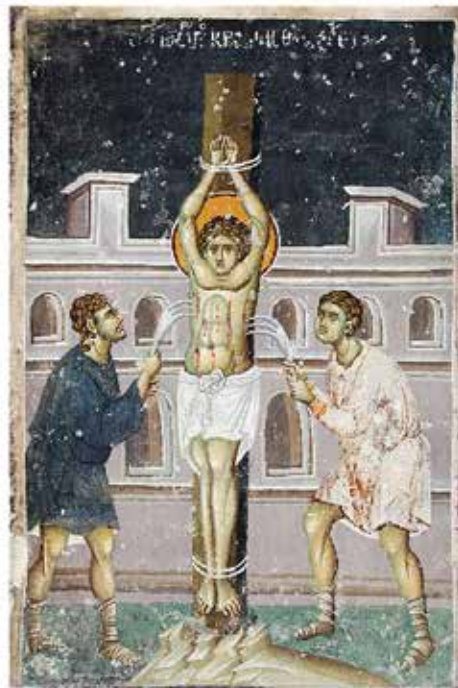
⁷⁶ G. Millet – A. Frolow, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 102/3; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XVIII/24j; Б. Тодиќ, *Старо Нагоричино*, 76, сл. 53-54.

⁷⁷ М.М. Машниќ, *Ѕидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 23.

⁷⁸ Натписот е делумно оштетен и нечитлив, но

а

б

Сл. 9 Мачењето на св. Ѓорѓи со метални гребла: а) западен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; б) западен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

дел е прикажан св. Ѓорѓи со поглед кон небото и молитвено подигнати раце (сл. 8а). Светителот стои пред отворениот саркофаг од кој станува мртвиот замотан во бело платно и со рацете подадени кон него.⁷⁹ Настанот се случува покрај ридот надвор од градските ѕидини, а чудото го следат две групи. Едната група се наоѓа веднаш зад светителот на левата страна, а групата на десната страна каде што веројатно е присутен и врачот Атанасиј е сместена зад ридот. Во Старо Нагоричане оваа случка добила и пролог епизода во која е илустрирано неверувањето дека св. Ѓорѓи може да воскресне мртов, претставено преку разговорот на светителот со група луѓе (сл. 8б). Веднаш до неа е насликан и самиот чин на воскреснувањето каде што уште еднаш е прикажан светителот (сл. 8в),⁸⁰ а разликите се забележуваат и во прекрстените раце на воскреснатиот, како и во архитектонската заднина. Нашиот пример кој е близок на „нормалниот“ текст на житието,⁸¹ има сличности со истовидната сцена од Полошкиот

манастир (1608/09)⁸² и од полошката икона (1630).⁸³

На северната половина од истиот ѕид е *Мачењето на св. Ѓорѓи со метални гребла* (сл. 9а).⁸⁴ Сцената е во голем дел оштетена, но сепак се гледа дека светителот облечен во перизома бил врзан за столб, а двајца мачители му ја раздоруваат кожата со гребла.⁸⁵ Во заднината има теракотен преграден ѕид со кули, зад кој, пак, се забележуваат остатоците од градските ѕидини. На сцената која има едноставна композициска схема ѝ била доделена прилично голема ѕидна површина. Сцената е на иста местоположба и со иста концепција во двете цркви (сл. 9б),⁸⁶ со незначителни разлики во однос на облеката на мачителите.

На северниот ѕид сцените се оштетени речиси до ниво на натписите (сл. 10а), но се зачувани

според остатоците веројатно бил испишан на црковно-словенски јазик.

⁷⁹ Мртвиот може да биде насликан како станува од гробот вкопан во карпа или, пак, како во нашиот пример да стои во слободно прикажан саркофаг, cf. T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, 204-207, 208-209.

⁸⁰ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XIX/24k-l; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77, 114, ил. XVI.

⁸¹ Cf. K. Krumbacher, *Op. cit.*, 189.

⁸² J. Николиќ-Новаковиќ, *Op. cit.*, 87.

⁸³ В. Поповска-Коробар, *Полошки манастир*, 41, кат. 11; Н. Митревски, *Op. cit.*, 196.

⁸⁴ Натписот не е зачуван.

⁸⁵ За разлика од разновидните инструменти за мачење опишани во текстовите, металните гребла за првпат се насликани во истата сцена од циклусот на св. Ѓорѓи во црквата Св. Врачи во Костур (ок. 1180), cf. Б.М. Поповић, „Програм живописа у капели Пећпала“, 462.

⁸⁶ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XXI/24n; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77, 114.

а

б

в

Сл. 10 а) Фрагменти од сцени, северен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; б) Св. Ѓорѓи ја убива ламјата; в) северен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане; г) северен ѕид, Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане

одредени елементи со помош на кои може да се идентификуваат, особено во споредба со сцените од Старо Нагоричане. На северниот ѕид од црквата во Старо Нагоричане се прикажани *Воскреснувањето на волот на селанецот Глигериј* и *Св. Ѓорѓи ги урива идолиите*,⁸⁷ што судејќи според видливиот балдахин втората сцена веројатно била насликана и во Младо Нагоричане.

Од архитектонските остатоци во заднината, мал дел од ликот на светителот и коњот, станува јасно дека во продолжение била претставена сцената *Св. Ѓорѓи ја убива ламјата* (сл. 10б), чија содржина може само да се претпостави и реконструира по примерот од Старо Нагоричане (сл. 10в).⁸⁸ На десната страна била насликана коњаничката претстава на светителот, со штит во едната рака, додека ја победува ламјата која веројатно била прикажана под нозете на коњот. На левата страна се забележуваат остатоци од градба и неколку фигури од кои едниот носи круна на главата. Во таа половина на сцената сигурно била насликана и принцезата пред градските порти. Едно од најпознатите и најчесто претставувани постхумни чуда на св. Ѓорѓи,⁸⁹ кое се поврзува

и со храмовата посвета, во двете цркви добило значајно место, а во младонагоричката црква и особено голема површина.

Последните сцени на северниот ѕид во Старо Нагоричане се *Диоклецијан ги осудува на смрт св. Ѓорѓи и Александра, Отсекувањето на главата на св. Ѓорѓи, Погребувањето на св. Ѓорѓи и Смртта на други христијани со св. Ѓорѓи*⁹⁰ кои сметаме дека во сличен избор и распоред биле прикажани и во Младо Нагоричане. Оттука произлегува и предложената бројка на сцените од циклусот.

Исто така и претставата на патронот св. Ѓорѓи е на иста местоположба во двете цркви. Насликан во полна воена опрема, св. Ѓорѓи победоносно стои на западната страна од југоисточниот столбец,⁹¹ иако во Старо Нагоричане е прикажан и покрај кралот Милутин од киторската композиција на

⁸⁷ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XXI/24p-q; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77, 114-115.

⁸⁸ T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XXI/24q; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77, сл. 67.

⁸⁹ Од многубројните студии посветени на победата над ламјата и спасувањето на принцезата, ги издвојуваме: R. Cormack – S. Mihalarias, *A Crusader Painting of St George: 'maniera greca' or 'lingua franca'?*, *The Burlington Magazine*, Vol. 126, No. 972 (1984), 132-141; M. Vassilaki, *A Cretan Icon of St. George*, *The Burlington Magazine*, Vol. 131, No. 1032

(1989), 208-214; P. Brown, *The Role And Symbolism Of The Dragon In Vernacular Saint's Legends, 1200-1500*, Ph.D. diss., Faculty of Arts, The University of Birmingham 1998, 113-146; G. Gerov, *Une icône de Saint Georges du XV siècle*, III, Ниш 2004, 299-307; Σ. Δαδακη, *Πρόμνη μεταβυζαντινή εικόνα του αγίου Γεωργίου δρακοντοκτόνου στη Θάσο*, *Δελτίον ΧΑΕ*, Περίοδος Δ', Τόμος Λ', Αθήνα 2009, 249-258; E.S. Smirnova, *Contextualizing Some Byzantine and Russian Images of the Mother of God and Saints from the British Museum*, *Museum of Russian Icons*, 2015, 2-5.

⁹⁰ G. Millet – A. Frolov, *La peinture du Moyen Âge*, pl. 75/4, pl. 103/1, pl. 103/4; T. Mark-Weiner, *Op. cit.*, pl. XXII/24r-u; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 77.

⁹¹ М.М. Машниќ, *Ѕидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 141, сл. 19; Eadem, *Ѕидно сликарство Цркве Св. Ѓорѓа*, 24, сл. 18.

Сл. 11 Сцени од циклусот на патронот во текот на конзерваторско-реставраторските зафати (2021), јужен ѕид, Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане

северниот ѕид и уште еднаш како св. Ѓорѓи Горг во припратата на црквата.⁹²

Свети Ѓорѓи, родум од Кападокија, е еден од најпочитуваните христијански светители кој се празнува на 23 април/6 мај и 3/16 ноември.⁹³ Култот на светителот се распространува во V век, од кога датира и најраната верзија на неговото житие. Потоа се јавува втората ревидирана редакција на житието т.н. „нормален“ текст што е најчесто користена, како и во нашите примери,

⁹² Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 78, 87, 118-119, п. 201, таб. I, црт. 21, сл. 8-9. За епитетот „Горг“, в. уште: Катсарос В., *Άγιος Γεωργιος ο Γοργος Η αλληγορική ερμηνεία στην εννοιολογική μεταλλαξη του επιθετου*, Зборник радова Византолошког института 50, Београд 2013, 505-519.

⁹³ Архиепископ Сергей, *Полный месяцесловъ Востока*. Томъ II. Святой Востокъ, Москва 1876, 105, 115-116, 343; Н. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano Nunc Berolinensi*, Bruxelles 1902, col. 623.1-626.15; J. Поповић, *Житија светих за април*, Београд 1973, 347-374. Во црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане патронот се чувствува на 6 мај, додека во црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане на 16 ноември се одбележува преносот на неговите мошти од Никомидија во Лида каде што му бил подигнат храм во времето на царот Константин.

па третата „комбинирана“ верзија, сè до 30-тина варијанти на текстовите, легендите и пофалбите, напишани од Андреја Критски (VIII век), Симеон Метафраст (X век), Никита Давид (X век) и други автори.⁹⁴ Оттука, не е секогаш можно да се открие литературниот извор, особено во развиените

⁹⁴ За култот на свети Ѓорѓи, за неговите легенди и хагиографските текстови се напишани многубројни студии, од кои во оваа пригода издвојуваме само дел: А.И. Кирпичников, *Св. Георгий и Егорий Храбрый: Исследование литературной истории христианской легенды*, Санкт Петербург 1879; Н. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, 43-76; Idem, *Les Passions des Martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1966, 283-285; К. Krumbacher, *Op. cit.*, passim; J.B. Aufhauser, *Das Drachenzwunder des heiligen George in der griechischen und lateinischen Überlieferung*, Leipzig 1911; Idem, *Miracula S. Georgii*, Leipzig 1913; J. Myslivec, *Op. cit.*, 304-375; F. Cumont, *La plus ancienne légende de saint Georges*, *Revue de l'histoire des religions* 114 (1936), 5-51; В. Лазарев, „Новый памятник станковой живописи XII в. и образ Георгия-воина в византийском и древнерусском искусстве“, во: Idem, *Русская средневековая живопись: Статьи и исследования*, Москва, 1970, 55-102; D. Howel, *St. George as Intercessor*, *Byzantion* XXXIX, Bruxelles 1970, 121-136; Т. Mark-Weiner, *Op. cit.*, passim; Б.М. Поповић, „Програм живописа у капели Пећпала“, 452-468; М. Марковић, „О иконографији светих ратника

средновековни циклуси за кои биле користени повеќе текстови. Во доцносредновековниот период, пак, се нотира поголема воедначеност,⁹⁵ за што сигурно постоел некој прототип. Инаку, одамна е забележано дека циклусот од црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане е настанат под влијание на синаксарот на цариградската црква и во голем дел се поклопува со т.н. „нормален“ текст на житието,⁹⁶ како и со житието напишано од Никита Давид,⁹⁷ а токму неговата содржина се смета како основа и инспирација за многу подоцнежни циклуси. И изборот, редоследот и иконографијата на сцените во Младо Нагоричане во голем дел се осмислени според житијниот циклус во Милутиновата црква. Меѓутоа, тој не претставува само едноставно копирање или имитација, а предлошките за различните решенија ги наоѓаме во дел од описите во Сликашкиот прирачник на Дионисиј од Фурна и во некои од посочените примери, но тие истовремено се должат и на умешноста и креативноста на сликарите.

Во Младо Нагоричане работела поголема група сликари со најмалку двајца главни мајстори. Тематските и стилските карактеристики упатуваат на веќе оформена и докажана сликарска работилница која била ангажирана во скопскиот и кумановскиот регион, а некои од истражувачите ја идентификуваат како работилница со костурско-линотопско потекло.⁹⁸ Во композициите со мал формат се прикажани голем број фигури, сместени пред архитектонски кулиси или во ридести предели. Колористичката палета е составена од темносина боја која доминира на заднината и на облеките, потоа белата, теракотната, сивата, зелената, темноцрвената, кафеавата и окерот. Во сцените од циклусот на патронот, но и

у источнохришћанској уметности и о претставима ових светителја у Дечанима“, во: *Зидно сликарство манастира Дечана: граѓа и студии*, Београд 1995, 567-626; Ch. Walter, *The Origins of the Cult of Saint George*, *Revue des études byzantines* 53, Paris 1995, 296-326; Idem; *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Aldershot 2003, 109-144.

⁹⁵ Cf. B. Popović, *The Cycle of Saint George*, 96-97, 108.

⁹⁶ Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, 113 (со постара литература). За натписите од циклусот на патронот во црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане, в. уште: Ζάρρας Ν., *Επιγραφές από το ναό του Αγίου Γεωργίου στο Старо Нагоричино*, Δελτίον ΧΑΕ, Περίοδος Δ', Τόμος ΛΑ', Αθήνα 2010, 119-120, εικ. 6-12.

⁹⁷ Cf. Б.М. Поповић, „Програм живописа у капели Пећпала“, 455, n. 31; Idem, *The Cycle of Saint George*, 105-106, n. 30.

⁹⁸ М.М. Машниќ, *Зидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 145-147; Еadem, *Зидно сликарство Цркве Св. Борђа*, 28.

воопшто во целокупното ѕидно сликарство од младонагоричката црква се забележува паралелна употреба на грчки и црковно-словенски натписи,⁹⁹ што говори за различното потекло на сликарите или, пак, за разновидните користени текстуални предлошки. Стилот на главниот сликар е близок и на сликарството во припратата на Полошкиот манастир (1608/09),¹⁰⁰ каде што се наоѓал и циклусот на патронот св. Ѓорѓи и оттука произлегуваат и воочените сличности меѓу двата примера настанати во близок временски период.

Погоре укажавме дека со претходните интервенции во голема мера се отстранети варовните наслаги и откриен е значителен дел од сликаните површини. Меѓутоа, на ѕидното сликарство сè уште има остатоци од вар и друг вид оштетувања,¹⁰¹ коишто ја отежнуваат темелната анализа на сликарската програма. За таа цел е изработен проект за конзервација и реставрација на ѕидното сликарство,¹⁰² а во тек е изведбата на конзерваторско-реставраторските работи (сл. 11). Зафатите се засноваат врз начелата на конзерваторската етика и принципи со што нема да се наруши автентичноста и оригиналноста на делото и се користат соодветни конзерваторски материјали со цел крајна презентација на ѕидното сликарство. Со помош на конзерваторско-реставраторските интервенции ќе биде овозможена долготрајна заштита, а воедно ќе се истакнат историско-уметничките вредности на ѕидното сликарство во црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане.

⁹⁹ М.М. Машниќ, *Зидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи*, 148-149.

¹⁰⁰ Ibid., 148.

¹⁰¹ Покрај остатоците од вар, на ѕидните површини се забележува и оппаѓање на боениот слој, наталожени нечистотии и соли, пукнатини, потклобучувања, пулверзација, страпирање итн.

¹⁰² Проектот за конзервација и реставрација на ѕидното сликарство во црквата „Св. Ѓорѓи Победоносец“ во с. Младо Нагоричане, Општина Старо Нагоричане е изготвен од стручниот тим на НУ Национален конзерваторски центар – Скопје, во состав: д-р Јехона Спахиу Јанчевска, историчар на уметноста, конзерватор советник, *раководител*; м-р Владо Муковски, сликар, конзерватор советник, *член*; Момчило Трајковски, сликар, конзерватор советник, *член*; д-р Лидија Робева-Чуковска, хемичар, конзерватор советник, *член* и Владо Кипријановски, фотограф, *член*; додека конзерваторско-реставраторските работи се раководени од м-р Владо Муковски.

* Потекло на илустрациите: Љупчо Тануровски (*Младо Нагоричане*, 2016), Владо Кипријановски (*Старо Нагоричане*), Јехона Спахиу Јанчевска (*цртежи и Младо Нагоричане*, 2021).

Jehona SPAHIU JANCHEVSKA

THE CYCLE OF THE PATRON FROM THE CHURCH OF ST. GEORGE THE VICTORIOUS IN MLADO NAGORICHANE

Summary

The church of St. George the Victorious in Mlado Nagorichane was built in the second half of the 16th century, and the wall painting, which had long been covered by limestone coatings, was created toward the end of the same century. It has long been noted by the scholars that the dedication, but also the architectural conception of the church, represents a kind of imitation of the church of St. George in Staro Nagorichane. With the removal of the limestone coatings, it was concluded that the painting program was created under the influence of the church in Staro Nagorichane, which is indicated by the numerous conceptual-thematic relations and similarities. Among the rich thematic units and cycles represented in the two churches in Nagorichane, is the hagiographic cycle of the patron, Saint George. The hagiographic cycle of the Cappadocian Great Martyr from the church in Mlado Nagorichane is visualized in the second zone under the Christological cycles, and above the representations of saints from the first zone. According to the preserved scenes, but also according to the fragments of several compositions, the cycle in the church in Mlado Nagorichane probably was consisted of eighteen scenes.

The first three scenes in Mlado Nagorichane, *St. George before Emperor Diocletian*, *The Piercing of St. George with spears* and *The Martyrdom of St. George in prison with the stone*, depicted on the south wall, are not divided by a borderline but are merged into one story. The fourth scene on the south wall depicts one of the most often illustrated tortures of *St. George on the Wheel*. The scene is followed by the composition in which *St. George is*

brought again before the Emperor Diocletian, and in continuation is *The Murder of the Christians*, which are less frequently represented in the painted cycles of the saint. The following scene is also one of the most frequently included legends of *The Martyrdom of St. George in the lime pit*. The next scene on the south wall is *The Poisoning of St. George* in the presence of the Emperor. The next scene, although very damaged, but in comparison with the one from Staro Nagorichane, actually depicts *The Torture of St. George by nailing his feet*. The last scene on the south wall is *St. George beaten with ox sinews*. On the west wall are depicted *The Resurrection of the Dead* and *The Scraping of St. George*. On the north wall, the scenes are damaged almost to the level of the inscriptions. However, some of them can be identified by certain preserved elements, especially compared to the scenes in Staro Nagorichane. Perhaps the following scenes were depicted: *The Resurrection of the Ox*, *Destruction of the Idols*, *St. George slaying the dragon*, *Diocletian condemns to death St. George and Alexandra*, *the Beheading of St. George*, *The Burial of St. George* and *The Death of Other Christians with St. George*.

The selection and the iconography of the scenes in Mlado Nagorichane are to a large extent influenced by the hagiographic cycle in King Milutin's church. However, they are not just a simple copy or imitation, while the inspiration for different schemes can be found in *The Painter's Manual of Dionysius of Fournas* and in some of the given examples, but they are also due to the capability and the creativity of the painters.

